

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ЖІНОК НА ПІВДНІ УКРАЇНИ ЯК ПЕРЕДУМОВА СТВОРЕННЯ ЖІНОЧИХ ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ (ІІ ПОЛОВИНА ХІХ – ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХ СТОЛІТТЯ)

У статті представлений та проаналізований основний зміст законодавства, державних рішень, які регламентували соціальний і правовий статус жінок та сприяли створенню жіночих громадських організацій на Півдні України в ІІ половині ХІХ – першій чверті ХХ століття.

Ключові слова: законодавство, державні рішення, регламентування, жіночі громадські організації, соціальний і правовий статус жінок.

Для визначення політичних, економічних і соціальних передумов, які сприяли самоорганізації жінок на Півдні України у ІІ половині ХІХ – першій чверті ХХ століття, доцільно проаналізувати зміст законодавства, державних рішень, що регламентували соціальний і правовий статус жінок; соціально-економічні реформи, що суттєво змінили стан жінок у професійній сфері; умови праці і рівень заробітної плати жінок, зайнятих у сфері виробництва; можливості самореалізації жінок у сферах науки та управління. Крім того характеристика громадської ситуації, яка склалася на Півдні України в післяреформений період, дозволяє прослідкувати під впливом яких процесів проходило становлення самосвідомості освіченої частини українських жінок, визначити роль демократично налаштованої інтелігенції у виникненні жіночих громадських організацій, прослідкувати еволюцію життєвих орієнтирів нових поколінь жінок.

Замітимо, що висвітленню соціально-правового статусу жінок на Україні, розвитку діяльності жіночих громадських організацій присвятили свої праці О.Кобельська, З.Нагачевська, Л.Смоляр, В.Добровольська та ін. Багато ідей, положень, історичних фактів містять дисертаційні дослідження О.Аніщенко, І.Волкової, Л.Єршової, І.Малинко, Н.Слюсаренко, Т.Сухенко та ін. Суспільно-політичні особливості південного краю та їх вплив на організацію системи жіночої освіти згадуються у працях А.Бикової, В.Майбороди, Г.Лактіонової, М.Зінченка, М.Левицького, М.Песковського, О.Ліхачової, О.Піллер та ін.

Дослідниками висвітлені передумови створення жіночих громадських організацій та соціально-правовий статус жінок в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ століття лише в окремих регіонах України. Проте історико-педагогічних досліджень щодо південного регіону ще бракує.

Мета даної статті – здійснення історико-педагогічного аналізу соціально-правового статусу жінок на Півдні України як передумови створення жіночих громадських організацій в кінці ХІХ – першій чверті ХХ століття.

Соціальний статус – поняття комплексне. Воно поєднує економічні, правові, професійні, сімейні, демографічні характеристики стану особистості у суспільстві і в значній мірі залежить від соціально-економічних, моральних, побутових умов, системи взаємовідношень між владою і населенням, батьками та дітьми, чоловіками та жінками. Однією з головних характеристик громадського стану особистості є правовий статус.

У 50-х роках ХІХ століття, до початку економічних та соціальних реформ, права та свободи особистості на Півдні України були вкрай обмеженими. Представницької влади не було. В умовах авторитарного режиму інститут прав людини був відсутнім. І чоловіки, і жінки не мали виборчих прав, не приймали участь у формуванні органів державного управління. Одноосібна влада Російського царя не допускала вільного мислення і спиралася на столітні звичаї, виховане християнством моральне світосприйняття неосвіченої частини населення [2].

Але було б не правильним стверджувати, що в цей період чоловікам та жінкам відводилась однакова роль у громадському розвитку. Відповідно до діючого в той період

законодавства, жінки були обмежені у своїх правах значно більше, ніж чоловіки. Лише в 1863 році жінки були звільнені від публічних тілесних покарань. У спадковому праві всіма перевагами користувалися чоловіки. Донька при живих синах, тобто сестра при браті, отримувала з усієї спадкової частини нерухомого майна лише чотирнадцяту частину, а з рухомого – восьму. Дружина успадковувала після чоловіка сьому частину нерухомого і четверту частину рухомого майна [3, с. 70].

Слід мати на увазі, що жінки різних соціальних груп у різній мірі були нерівними перед законом. Так, представниці привілейованих, імущих слоїв знаходилися у кращому правовому становищі, ніж селянки та робітниці. Вони мали право володіти і розпоряджатися майном, самостійно здійснювати операції в цивільному обороті і виступати в суді. Цивільні закони не розповсюджувались на селян, які жили за законами звичайного права.

Проте, недивлячись на деяку різницю у правовому статусі окремих прошарків жінок, можна було спостерігати таке явище, як маргінальність жінок – соціальний статус, за яким жінка розглядається як людина меншовартісна й тому витіснена на обіч суспільного життя. Це проявляється у витісненні осіб жіночої статі з політичних, владних структур, у обмеженні їхнього доступу до різних форм власності, до володіння майном, нерухомістю, в усуненні жінок від управління економікою і фінансами та ін. [3].

Ще одним доказом безправ'я жінок є закони, які регулювали їхній стан в сім'ї. В дореволюційному російському праві дійсним визнавався тільки релігійний шлюб. Відповідно до закону батьки назначали доньці придане. Розлучення, як і самовільне розірвання шлюбу, були заборонені. Дружина була зобов'язана “повиноватися мужу своєму, как главе семейства, пребывать к нему в любви, почтении и неограниченном послушании, оказывать ему всякое угождение и привязанность, как хозяйка дома” [3, с. 71]. Подружжя мало жити разом. Закон зобов'язував жінку слідувати за чоловіком за місцем його проживання. Окремий вид на проживання вона могла отримати тільки за згодою чоловіка. Без його відома дружина не могла найматися на роботу або працювати прислугою. Жінка не могла видавати векселя, якщо не вела самостійної торгівлі. Паспорт їй також видавався на строк згоди голови сім'ї. Чоловік одноосібно вирішував усі важливі питання, які стосувалися його дружини та дітей. Таким чином, сім'я була в юридичному та моральному відношенні союзом, що базувався на владній опіці, а не на взаємодопомозі осіб, які входили до нього [5].

Однією з характеристик правового статусу особистості є політичні права і, перш за все, виборче право. У цій сфері жінки на Півдні України відносилися до категорії неправоздатних громадян. Вони не мали прямого пасивного і активного виборчого права. Лише власниці значного нерухомого майна могли приймати участь у дворянських зібраннях, общинах, земських виборах. Жінки були позбавлені можливості приймати участь у державному управлінні та самоуправлінні [3, с. 74].

Для з'ясування причин виникнення “жіночого питання” на Півдні України слід ураховувати, чи визнавало українське суспільство жінку своїм членом, чи визнавало воно взагалі права особи, а особу самостійною одиницею, на якій тримається саме суспільство?

Теоретичною і етичною опорою влади було християнське вчення про відношення між статями, відповідно якого жінка створена після чоловіка, – створена для нього, не лише як помічниця, а й як помічниця “подобная ему” [9]. Не випадково церковний обряд одруження починався словами: “Жена да убоится мужа своего...”. Саме на цих переконаннях вибудовувалося родинне законодавство. Церква і юридична практика виходили з догмата про початкову, природну нерівність чоловіка і жінки [8].

Освіта і виховання молодої дівчини ґрунтувалися на наступних принципах: “мужу следует передать молодую девушку вполне невинною, вполне неопытною: это товар, который ему вручают с полной гарантией” [9, с. 8, 9].

У законодавстві закріплювався обов'язок чоловіка піклуватися про дружину, яка, як і діти, прирікалася на повну йому покору. Покора чоловікові не звільняла жінку від обов'язків у відношенні до своїх батьків. Особиста батьківська влада не припинялася, а лише обмежувалася після заміжжя доньок. Якщо дружина належала до нижчого стану, чоловік

повідомляв їй права і переваги, пов'язані з його станом, чином або званням. Дружини потомствених і особистих дворян, чиновників, купців, офіцерів, міщан, сільських обивателів, священнослужителів і т. ін. користувалися особистими правами їхніх чоловіків. Дружина іменувалася за званням чоловіка і не втрачала цього права й тоді, коли він за певний злочин позбавлявся прав свого стану. Дружина не повідомляла свого стану ні чоловікові, ні дітям, але сама зберігала права вищого стану, якщо вони належали їй за походженням до заміжжя, або були придбані нею через шлюб. Позбавлення прав стану не поширювалося ні на дружину, ні на дітей засудженого, вони продовжували іменуватися колишнім титулом, відповідним званню чоловіка або батька [3].

Шлюбом не встановлювалося загального володіння майном; кожен із членів подружжя міг володіти і набувати свою окрему власність. Окремою власністю дружини визнавалося: придане, все, що дісталася їй по спадку або дарчим від її батьків, родичів, сторонніх осіб, але не від чоловіка; все нею придбане на власні капітали, що дісталися від батьків, придане, але не від чоловіка; все, що було їй подаровано чоловіком після 10 років. Її власністю визнавалося все, що складало її особливий торгівельний капітал, і те, що на підставі представлених купецьких книг виявлялося придбаним нею за допомогою торгівельних оборотів свого капіталу; все це не могло бути схильне до секвестру і обернене на сплату боргів чоловіка. Подружжя могло продавати, закладати й інакше розпоряджатися своїм майном, прямо від свого імені, незалежно один від одного, не запитуючи ні дозволяючих, ні завірених листів. Але чоловік не міг розпоряджатися майном дружини, а дружина майном чоловіка без законного на те доручення. Жінки у зв'язку із заміжжям і зміною прізвища не втрачали прав на викуп майна роду, з якого вони вийшли. Заміжні жінки й дівчиці, не відокремлені від батьків, хоча й повнолітні, не могли давати на своє ім'я векселів, якщо вони не вели своєї торгівельної справи. Право укладати торгівельні договори мали особи обох статей. Жінки, в разі виконання ними обов'язків прикажчиків першого або другого класу, повинні були брати свідочтва на цей рід занять на загальній з чоловіками підставі [3].

Те, що жінки мали традиційне право розпоряджатися рухомим і не рухомим майном і після укладення шлюбу, дозволяє стверджувати, що юридичний стан жінки в Україні був сприятливішим, ніж у західноєвропейських країнах. Однак при уважному вивченні родинно-шлюбного законодавства, стає очевидним, що право заміжньої жінки на власність лише декларувалося, фактично ж вона знаходилася в повній залежності від чоловіка, який міг розпоряджатися її приданим; виключення були одиничними і стосувалися зазвичай представників привілейованих прошанків суспільства.

Залежність дружини від чоловіка посилювалася ще й тим, що в посвідченні на проживання одержувача вносилася його дружина. Подружжя зобов'язане було жити разом. Дружина усюди мала слідувати за чоловіком. Паспорт, як окреме посвідчення на проживання на конкретний термін, жінка могла отримати лише з відома чоловіка, батьків і опікунів. Це означало, що дружина могла покинути місце свого постійного мешкання лише з дозволу чоловіка, а, отже, не мала можливості без згоди голови сімейства зняти житло або здобути освіту. Цей закон набрав чинності з 22 січня 1669 року [7]. Дружини без дозволу чоловіків не могли найматися на роботу і не могли бути віддані чоловіком у найми без їхньої згоди [3].

Безрезультативні звернення жінок до церковних інстанцій свідчать про те, що православна церква не збиралася міняти свого консервативного відношення до розлучень. А самовільного розірвання шлюбу у жодному випадку не допускалося. Розлучитися подружжя могло в разі фізіологічних вад одного із партнерів (наприклад, якщо жінка не могла мати дітей). Розлучення допускалося також, якщо чоловік і дружина вирішили прийняти чернецтво. На прохання подружжя шлюб міг бути розірваний лише формальним церковним судом, у таких випадках: доведеного прелюбодійства; коли одному з членів подружжя загрожувало покарання, зв'язане з позбавленням усіх прав стану, засланням до Сибіру; коли чоловік пропав безвісти. Розлучення санкціонувалося церквою лише у крайніх випадках. Так, наприклад, факт прелюбодійства мав бути підтверджений, як мінімум двома свідками.

Якщо дружина залишала чоловіка або він проганяв її, то вона втрачала право на матеріальну допомогу з його боку [3].

Отже, у діючому родинному праві були встановлені форми церковного укладення шлюбу і обмежувалося розлучення. Сім'я регламентувалася лише із зовнішнього боку, але зовсім не регулювалася щодо внутрішніх стосунків і захисту її членів. Суворя, необмежена особиста подружня влада знаходила собі противагу в кримінальних законах, а не в цивільно-правовому захисті жінки.

Стан жінок на Півдні України почав змінюватися під впливом зростання фабричної промисловості, коли з'явився попит на так звану некваліфіковану працю, тобто на працю, що не вимагає ні тривалого досвіду, ні спеціальних навиків, ні навіть скільки-небудь значної фізичної сили. Застосування жіночої робочої сили почало зростати з другої половини XIX ст. у зв'язку з повсюдною механізацією виробництва і зростанням робочого руху. Фабриканти і заводчики охоче йшли на працевлаштування менш вимогливих, ніж чоловіки, і менш соціально активних робітниць.

Під час першої світової війни питома вага жінок у промисловості зросла до 40%. Жінки отримували заробітну плату удвічі, тричі меншу, ніж чоловіки, хоча закон не передбачав існування яких-небудь відмінностей між чоловіками і жінками в оплаті праці. Гендерний розподіл трудових доходів свідчив про уразливість жінок з точки зору розмірів оплати праці. Якщо середній заробіток робітника складав у 80-х рр. XIX ст. 14 рублів за місяць, то жінки-робітниця – 10 рублів [1].

Досить часто пояснювали таку ситуацію тим, що “женский труд в большей или меньшей мере уступает по качеству мужскому труду, не так постоянен, т.к. женщины обыкновенно прекращают свою промышленную деятельность с выходом замуж, не участвуют в мужских профессиональных организациях, не имеют собственных профсоюзов, которые могли бы защищать их интересы” [6]. Ця позиція чітко зображує полурольовий фактор, який визначав місце жінки у виробництві.

У суспільстві існувало два погляди щодо обмежень жіночої праці. Один відбивав позицію жінок середнього класу, які бачили в законоположеннях утиск, посягання на рівноправність жінок, вважали, що такі закони стискають сферу застосування жіночої праці, і жінка програє як в економічному, так і в усіх інших відношеннях. Інші вважали абсолютно недоречним поширення на жінок робочих шарів точки зору жінок ліберальних професій і вважали, що “означенные законоположения безусловно необходимы как в интересах самих женщин-работниц, так и в интересах всего общества...” [6, с. 451, 455].

Те, що жінки були віднесені до числа напівробітників, які приймали лише посильну участь у виробничій та сільськогосподарській роботі, призвело до відсутності у влади необхідності розробляти спеціальне трудове законодавство, що враховувало б особливості жіночого організму.

Тобто, незважаючи на докорінні економічні перетворення, сімейна (приватна) і публічна політика у сфері прав і обов'язків жінки будувалися на принципі збереження духовних настанов феодально-кріпосницького суспільства. В основу законодавства, що визначав статус жінки, покладали патріархальні погляди, згідно з якими безправ'я жінок відповідало їхнім власним інтересам, а також інтересам держави і всього населення. Як наслідок, політика уряду щодо зміни правового статусу жінок була вкрай непослідовною.

Необхідно відзначити, що при переході суспільства до епохи індустріалізації на Півдні України виникло протистояння публічної та приватної сфер. Цей поділ мав чітко виражене гендерне забарвлення. Жінки були витіснені до приватної сфери, а полем діяльності чоловіків стала публічна сфера. Жінки були приписані до порядку природи й перебували поза історичного часу. Але саме вони проклали шлях до експансії і стали емоційними революціонерками в суспільстві.

Діяльність жіночих організацій після встановлення радянської влади на Півдні України знаходилася в межах комуністичної ідеології, складовими якої були матеріалізм, атеїзм, інтернаціоналізм, колективізм, боротьба з буржуазією.

Щоб зацікавити жіноцтво та здобути його прихильність до радянської влади, жінвідділи Комуністичної партії України пропагували просвітницьку роботу серед пролетарок, згідно з якою саме радянська влада звільнила жінку від економічного та сімейно-побутового рабства [4, с. 46].

Жінка повинна була своєю практичною діяльністю підтримувати політику радянської держави. З огляду на це, важливим напрямком роботи жінвідділів при КП(б)У стало масове залучення жіночого населення до сільськогосподарського та промислового виробництва.

Водночас, у процесі соціалізації жінки в Радянській Україні не враховувались національні особливості та потреби українок. Жіночі відділи підпорядковувались вказівкам Москви всупереч усім прагненням сприяти освітньо-культурному поступу рідного народу. І хоча комуністична партія заохочувала жінок до політичної та профспілкової діяльності, більшість із них працювали в комітетах просвіти та поліпшення побуту, які допомагали породіллям і вагітним [4, с. 47].

Голос перших “самоусвідомлених” феміністок був локалізований соціально. Позиція відносно до існуючих порядків, яка і привела до виникнення фемінізму як ідеології і руху, формувалася у привілейованих шарах. Непривілейовані, як це завжди буває в історії, вимушені були слідувати нормі, традиції. Феміністки другої половини ХІХ – першої чверті ХХ ст. належали, щонайменше, до середнього класу і мали хорошу освіту. Саме вони змогли заявити про свій стан.

Отже, через ряд історичних причин основна частина жінок у другій половині ХІХ – першій чверті ХХ ст. на Півдні України була малоосвічена, інертна, задавлена важкою професійною і домашньою працею. Законодавство, що визначало статус жінок, будувалося на патріархальних поглядах. Разом із тим нові економічні стосунки міняли ідеали жіночої молоді й освіченої інтелігенції. Почався процес усвідомлення освіченим, демократично налагодженим прошарком жінок свого безправ'я, необхідності звільнитися від кайданів патріархального устрою. Все більше жінок прагнули до професійної праці, вищої і професійної освіти, участі в суспільній діяльності, що було частиною концепції способу життя “нових жінок”.

Історична заслуга цих жінок у тому, що вони несли в маси ідеї рівноправ'я статей, виступали ініціаторами багаточисельних цивільних ініціатив, об'єднували жіноцтво, своїм прикладом пропагували спосіб життя самостійної, незалежної особи.

Керівниці жіночого руху сповідували ідеологію “нових людей” жити трудовими доходами. Необхідність працювати була частиною світогляду, концепції способу життя “нових жінок”. Причому якщо робітниці через конкретні соціальні умови були вимушені працювати заради заробітку, не було іншого виходу й у селянок, то в частини жінок більш заможних прошарків це було усвідомленою ідейною потребою. Активна життєва позиція не могла не привести до жіночих ініціатив. Вона об'єднала різні жіночі верстви населення, стала важливою передумовою виникнення жіночого руху в Україні та, зокрема, в її південному регіоні.

Діяльність жіночих громадських організацій на Півдні України потребує більш детального вивчення у подальших наукових дослідженнях.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богачевська-Хомяк М. Білим по білому: Жінки у громадському житті України. 1884 – 1939. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
2. Грицак Я.Й. Нариси історії України: Формування модерної української нації ХІХ-ХХ ст. – К: Генеза, 1996.
3. Канторович Я.А. Законы о женщинах. Сборник всех постановлений действующего законодательства, относящихся до лиц женского пола. – С.-Пб.: Изд. Я.А. Канторовича, 1899. – 272 с.
4. Кобельська О.М. Просвітницька діяльність жіночих організацій України (кінець ХІХ – перша половина ХХ століття): монографія. – Тернопіль: Мандрівець, 2007. – 234 с.

5. Мельник Т.М., Кобелянська Л.С. Сучасне гендерне мислення: словник. – К.: К.І.С., 2005. – 280 с.
6. Мижув П.Г. Женский вопрос и женское движение. – С.-Пб.: Типография Альтшулера, 1906. – С. 167-169.
7. Покровская М.И. Закон и жизнь // Женский вестник. – 1914. – №2.
8. Савельев А. Юридические отношения между супругами по законам и обычаям великорусского народа. – Нижний Новгород, 1981. – С. 54.
9. Соколов Д. Назначение женщины по учению Слова Божия. – С.-Пб., 1862. – С. 8, 9.
10. Тарасов И. Образование женщин и женский труд. – М.: Универ. тип., 1903.

Савбюк А.Н.

**СОЦИАЛЬНО-ПРАВОВОЙ СТАТУС ЖЕНЩИН НА ЮГЕ УКРАИНЫ
КАК ПРЕДПОСЫЛКА СОЗДАНИЯ ЖЕНСКИХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ
(II ПОЛОВИНА XIX – ПЕРВАЯ ЧЕТВЕРТЬ XX ВЕКА)**

В статье представлено и проанализировано основное содержание законодательства, государственных решений, которые регламентировали социальный и правовой статус женщин и способствовали созданию женских общественных организаций на Юге Украины во второй половине XIX – первой четверти XX века.

Ключевые слова: законодательство, государственные решения, регламентация, женские общественные организации, социальный и правовой статус женщин.

Savjuk A.M.

**SOCIO-LEGAL STATUS OF WOMEN IN SOUTHERN UKRAINE AS A PRECONDITION
FOR THE CREATION OF WOMEN'S NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS (SECOND
HALF OF THE NINETEENTH – THE FIRST QUARTER OF THE TWENTIETH CENTURY)**

The article presented and analyzed the main content of legislation, government decisions that regulate social and legal status of women and contributed to the creation of women's NGO in southern Ukraine in the second half of the nineteenth – the first quarter of the twentieth century.

Key words: law, government decision, to regulate, women's NGOs, social and legal status of women.

УДК 371.81 (4-13)

Сапожников С.В.

**СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ СИСТЕМИ ВИЩОЇ
ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ РУМУНСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ЯК КРАЇНИ –
ЧЛЕНА ЧОРНОМОРСЬКОГО ЕКОНОМІЧНОГО СПІВТОВАРИСТВА**

У статті розглядається процес становлення і розвитку системи вищої педагогічної освіти Румунської Республіки як країни – члена Чорноморського економічного співтовариства.

Ключові слова: вища педагогічна освіта, підготовка вчителів, педагогічні кадри, система.

У XXI столітті глобалізація системи вищої педагогічної освіти в країнах Чорноморського регіону стає реальністю, яка визначає її сучасний стан і тенденції розвитку. На сучасному етапі розвитку людського співтовариства відбуваються значні зміни у системах вищої освіти країн регіону – здійснюється оновлення всіх структур її національних систем, модернізуються зміст і методи підготовки вчителів, розвиваються нові форми і зв'язки між професійною підготовкою вчителя і школою. В умовах подальшої інтеграції України в європейське співтовариство посилюються взаємозв'язки і взаємодія між національними системами підготовки вчителів різних країн. У 90-х роках минулого сторіччя